

Sandra Kryska

ROZPOWSZECHNIENIE STOSOWANIA DOPALACZY W POLSCE W ŚWIETLE OPUBLIKOWANYCH DANYCH

Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach, Katedra i Zakład Epidemiologii

STRESZCZENIE

Dopalacze stanowią grupę substancji syntetycznych, półsyntetycznych i naturalnych stosowanych w celu wywołania efektów zbliżonych do efektów charakterystycznych dla stosowania narkotyków. Pomimo wprowadzenia kolejnych regulacji prawnych penalizujących wytwarzanie, obrót oraz posiadanie dopalaczy wciąż znajdują się one w obszarze zainteresowań młodzieży i młodych dorosłych. W artykule podsumowano najnowsze doniesienia traktujące o rozpowszechnieniu dopalaczy wśród młodzieży i młodych dorosłych. Przedstawione w nim wyniki badań odnoszących się do częstości stosowania dopalaczy w różnych grupach wiekowych wskazują, że środki te są znacznie częściej używane niż klasyczne narkotyki. O skali zjawiska świadczyć mogą również dane dotyczące liczby zgłoszonych przypadków zatruc dopalaczami. Jej stały wzrost sygnalizuje narastające zagrożenie zdrowotne wynikające ze stosowania dopalaczy. Podkreśla również konieczność natychmiastowego podjęcia działań zaradczych. Zasadne wydaje się wprowadzenie innych, niż kwestionariuszowe, metod szacowania wielkości charakteryzowanego zjawiska.

Słowa kluczowe: *dopalacze, substancje psychoaktywne, rozpowszechnienie, młodzież, przypadki zatrucia*

WSTĘP

Dopalacze (ang. *designer drugs; smart drugs*) są definiowane jako grupa substancji wykazujących działanie pobudzające, stymulujące ośrodkowy układ nerwowy, relaksujące, halucynogenne i/lub psychodeliczne (1). Wyróżnia je duże zróżnicowanie pod względem pochodzenia (substancje naturalne, syntetyczne lub półsyntetyczne), a także skutków ich używania, przy czym charakterystyczne są efekty zbliżone do skutków używania narkotyków (2).

Z perspektywy zdrowia publicznego dopalacze stanowią stosunkowo nową kategorię środków odurzających (3). W związku z dynamicznym rozwojem zjawiska obrotu dopalaczami wprowadzone zostały zmiany w zapisach ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii oraz ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (4,5). Na kanwie zaproponowanych modyfikacji w życie weszły również przepisy zmieniające część dotychczasowych regulacji prawnych (6).

Na mocy nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii rozszerzono listę substancji będących pod nadzorem państwa o benzopiperazynę, agonistę receptorów kanabinoidowych JWH10 oraz 15 roślin o wła-

ściwościach psychoaktywnych, w przypadku których zachodziło podejrzenie ich występowania w składzie dopalaczy (7). Na drodze poprawek z lat 2010 oraz 2011 wpisano na tę listę kolejne substancje z grupy syntetycznych kanabinoidów oraz mefedron (2,7,8).

Zmiany legislacyjne wprowadziły również definicję środka zastępczego (8). Jej opracowanie umożliwiło stosowanie przepisów ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii w odniesieniu do wszystkich substancji zawartych w dopalaczach, do których nie stosuje się odrębnych przepisów prawa, ani przepisów właściwych o ogólnym bezpieczeństwie dla danego produktu.

Liczba badań nad farmakokinetyką i farmakodynamiką związków zawartych w dopalaczach, ich potencjalnej interakcji z lekami oraz innymi używkami wciąż jest zbyt mała, aby możliwe było dokonanie pełnego opisu zjawiska. Brak jest również udokumentowanych w pełni danych dotyczących niepożądanych skutków długotrwałego ich stosowania. Dostępne informacje na temat efektów stosowania dopalaczy pochodzą głównie z raportów klinicznych oraz od samych użytkowników (2). Charakteryzowana grupa dopalaczy poza pożądanymi przez użytkowników efektami (poprawa nastroju, stymulacja ośrodkowego układu nerwowego, euforia,

halucynacje) wywołuje szereg działań niepożądanych, wśród których najczęściej stwierdzone są: tachykardia, obkurczanie obwodowych naczyń krwionośnych, krwawienia z nosa, wzrost napięcia mięśni kończyn, zwiększona potliwość, zaburzenia widzenia, szczykościsk, bruksizm, niepokój, nadmierne pobudzenie, bezsenność oraz stany depresyjne (2, 9-11).

Pomimo wdrożenia regulacji prawnych oraz posiadania dowodów na negatywny wpływ dopalaczy na organizm, wciąż stanowią one istotne zagrożenie w obszarze zdrowia publicznego. O randze problemu świadczyć może liczba publikacji, jakie w ostatnich latach ukazały się na łamach czasopism naukowych, w polskiej literaturze przedmiotu.

SKALA PROBLEMU STOSOWANIA DOPALACZY – WYNIKI OPUBLIKOWANYCH BADAŃ

Dostępne w literaturze doniesienia naukowe prezentujące używanie dopalaczy najczęściej odnoszą się do osób pomiędzy 13 a 24 rokiem życia (uczniowie gimnazjów, szkół ponadgimnazjalnych oraz studenci). W ogólnopolskich badaniach przeprowadzonych w 2008 r. przez CBOS 3,5% młodzieży pomiędzy 18 a 19 rokiem życia deklaruowało stosowanie dopalaczy przynajmniej raz w życiu, w tym 2,9% w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie (12).

Interesującą ocenę problemu przeprowadzono w 2010 r. jeszcze przed wprowadzeniem zakazu obrotu dopalaczami na terytorium Polski (13). Analiza danych dotyczących 3 013 osób w wieku 13-65 lat wykazała styczność z tymi substancjami deklarowaną przez 21,7% respondentów oraz ich przyjmowanie deklarowane przez 9,3% respondentów (6,5% kobiet oraz 14,7% mężczyzn). Najwyższy odsetek przyjmujących dopalacze odnotowano wśród osób pomiędzy 19 a 25 rokiem życia (10,6%) oraz wśród osób pomiędzy 16 a 18 rokiem życia (10,4%). Analogiczne wyniki uzyskano w ogólnopolskim badaniu CBOS przeprowadzonym w 2010 r. tuż po wprowadzeniu przepisów o zakazie handlu dopalaczami. Używanie tych substancji zadeklarowało wówczas 11% uczniów w wieku pomiędzy 18 a 19 rokiem życia, w tym 7% w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie ankietowe (12). Podobny raport obejmujący grupę 477 osób dostarczył porównywalnych wyników. Odsetek studentów deklarujących stosowanie dopalaczy przekraczał 10% (10,7%), a kolejne 1,5% ankietowanych zgłaszało chęć ich zażywania w przyszłości (14).

Wyższy odsetek stosowania dopalaczy odnotowano w grupie 288 studentów łódzkich uczelni w latach 2010-2011 (3). Wśród respondentów 23% zadeklarowało co najmniej jednorazowe użycie dopalaczy, przy czym

w populacji mężczyzn odsetek ten osiągnął wartość 37,1%. Podobnych rezultatów dostarczyła analiza z lat 2010-2011 obejmująca 1 135 uczniów przemyskich szkół ponadgimnazjalnych (15). Stosowanie dopalaczy zadeklarowało 22% ankietowanych (30% ankietowanych chłopców oraz 14% ankietowanych dziewcząt). Analogiczne wyniki uzyskano badając w latach 2010-2011 928 uczniów gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych z województwa śląskiego (16). Stosowanie dopalaczy zadeklarowało 21,8% respondentów, w tym 24,5% chłopców oraz 17,5% dziewcząt. Opublikowane w 2013 r. wyniki międzynarodowego projektu ReDNet (*Recreational Drugs European Network Project*) wykazały, że w grupie 109 studentów kierunków humanistycznych warszawskich uczelni stosowanie dopalaczy zadeklarowało 20% respondentów (17). Natomiast w badaniach pochodzących z tego samego ośrodka, które przeprowadzono na przełomie lat 2010 i 2011 r. wśród 282 uczniów warszawskich gimnazjów w wieku pomiędzy 13 a 16 rokiem życia 4,3% respondentów zadeklarowało stosowanie dopalaczy w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie (18). Zbliżone wyniki uzyskano w badaniu ankietowym 111 studentów lubelskich uczelni. Zażywanie dopalaczy zadeklarowało 4,8% studentów Uniwersytetu Medycznego oraz 5,8% studentów uczelni niemedycznych w tym mieście (19).

W 2011 r. przeprowadzono również badania dotyczące zakresu analizowanego problemu wśród młodych (15-24 rok życia) mieszkańców 27 krajów członkowskich Unii Europejskiej. Stosowanie dopalaczy zadeklarowało 9% respondentów (20). Niższe wyniki uzyskano w ogólnopolskim badaniu przeprowadzonym w pierwszej połowie 2011 r. w grupie 14 511 osób (13-26 rok życia). Używanie dopalaczy zadeklarowało 4,5% uczniów w wieku od 13 do 18 roku życia oraz 1,8% studentów (21). Omówione dane z piśmiennictwa zestawiono w tabeli I.

Deklarowane przez respondentów stosowanie dopalaczy niejednokrotnie jest wyższe od deklarowanego używania narkotyków. Odsetek zgłaszających używanie narkotyków, określony w badaniach CBOS/KBPN w 2011 r., wyniósł 16% (12), a w 2013 r. 18% (22). Może to wynikać z większej dostępności dopalaczy niż tradycyjnych narkotyków, pomimo objęcia obu tych grup tymi samymi przepisami. Nie można przy tym wykluczyć, że obserwowane różnice wynikają z większego – w percepcji młodych ludzi – przyzwolenia na stosowanie dopalaczy w porównaniu z narkotykami.

ZGŁOSZONE PRZYPADKI ZATRUCIA I PODEJRZENIA ZATRUCIA DOPALACZAMI

Pomimo restrykcyjnego prawa wprowadzającego zakaz obrotu dopalaczami w Polsce i coraz większej

świadomości społecznej w tym zakresie na przestrzeni lat 2010-2014 odnotowano wyraźny wzrost liczby zgłoszonych przypadków zatruc oraz podejrzeń zatrucia dopalaczami.

Dane dotyczące populacji Polski, zgromadzone w raporcie Głównego Inspektora Sanitarnego wykazują wyraźną dynamikę zjawiska (23). W drugiej połowie 2010 r. na terenie całego kraju zgłoszono 609 przypadków zatruc oraz podejrzeń zatrucia dopalaczami. W tym okresie podejmowano również pierwsze działania zmierzające do eliminacji dopalaczy z polskiego rynku. Ponad trzykrotne zmniejszenie liczby zgłoszonych przypadków zatruc w 2011 r. pozwala przypuszczać, że delegalizacja dopalaczy w pierwszym okresie jej funkcjonowania przyniosła zakładane efekty. Pomimo początkowych sukcesów nie udało się jednak rozwiązać problemu dopalaczy. Od września 2012 r. notuje się stały wzrost liczby zgłoszonych przypadków zatruc lub podejrzeń zatrucia dopalaczami, w 2013 r. ich liczba była niemal pięciokrotnie większa niż w 2012 r. (1 079 zgłoszeń w 2013 r. i 264 zgłoszenia w 2012 r.), a w 2014 r. liczba zarejestrowanych przypadków zatruc dopalaczami podwoiła się w porównaniu z 2013 r. (2 513 zgłoszeń w 2014 r. i 1 079 zgłoszeń w 2013 r.). Częstość zjawiska w poszczególnych latach przedstawia rycina 1.

Wyraźne jest także zróżnicowanie terytorialne tego problemu w latach 2013-2014. Najwięcej zgłoszeń przypadków zatruc lub podejrzeń zatrucia dopalaczami odnotowano w województwach łódzkim, śląskim oraz dolnośląskim. W tym okresie (lata 2013 i 2014) w województwach łódzkim, śląskim oraz mazowieckim stwierdzono również największy wzrost liczby przypadków zatruc, odpowiednio 208 i 516 dla woj. śląskiego, 256 i 686 dla woj. łódzkiego oraz 15 i 115 dla woj. mazowieckiego. Jedynie w województwie lubuskim liczba zgłoszeń w 2014 r. była niższa niż w 2013 r., odpowiednio 37 i 52 (23).

Analiza danych z lat 2013-2014 ujawnia widoczny wzrost liczby zgłoszeń niemal w każdej grupie wieku (ryc. 2). Szczególnie wyraźny jest on wśród osób pomiędzy 19 a 24 rokiem życia (23). W 2013 r. największa liczba zgłoszonych zatruc dotyczyła osób w wieku pomiędzy 16 a 18 rokiem życia, a w 2014 r. pomiędzy 19 a 24 rokiem życia.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Kompleksowa ocena rozpowszechnienia stosowania dopalaczy w Polsce nie jest możliwa ze względu na niedostępność wielu istotnych danych. Przede wszystkim nie jest znana lub niedostępna w literaturze, informacja dotycząca wielkości sprzedaży tych preparatów w Polsce, w analizowanym okresie. Ponadto, opublikowane dane o charakterze epidemiologicznym

pochodzą z badań cechujących się zróżnicowaną reprezentatywnością grup przy braku systematycznej, długofalowej oceny problemu w skali całego kraju.

Dostępne dane upoważniają jednak do stwierdzenia, że stosowanie dopalaczy jest istotnym problemem zdrowia publicznego w Polsce, ze względu na oszacowanie częstości zjawiska i jego niepokojący, wzrastający trend. Pośrednim, ale przekonującym sygnałem jest systematyczne zwiększenie się liczby przypadków zatruc dopalaczami wymagających hospitalizacji.

Zjawisko to, zarówno sugeruje nieskuteczność wdrożonych działań profilaktycznych, jak i wskazuje na niedoskonałość dotychczasowej oceny epidemiologicznej problemu.

Wyniki analiz przeprowadzonych w 2011 r. sugerują, że co najmniej sporadyczne stosowanie dopalaczy dotyczy około 9% polskiej młodzieży. Ta skala zjawiska może być konfrontowana z danymi pochodzącymi z innych populacji. Porównywalną częstość stosowania dopalaczy deklarowali młodzi mieszkańcy Wielkiej Brytanii (8,2%) oraz Łotwy (8,8%). Wyższy odsetek deklarujących stosowanie dopalaczy odnotowano natomiast w Irlandii (16,3%). W pozostałych krajach członkowskich Unii Europejskiej deklarowana częstość stosowania dopalaczy oscyluje w granicach 0,3%-6,8%. Najniższe wyniki odnotowano na Malcie (0,3%), we Włoszech (0,8%) oraz w Finlandii (1%), średni odsetek deklarujących stosowanie dopalaczy we wszystkich 27 krajach członkowskich Unii Europejskiej wyniósł 4,8% (20).

Przedstawione fakty sugerują, że wskazane jest kompleksowe rozpoznanie problemu w odniesieniu do polskiej populacji. Należy jednak zauważyć, że wiarygodność badań kwestionariuszowych na temat stosowania zabronionych prawem substancji jest trudna do oceny. W związku z tym zasadne wydaje się wprowadzenie innych, niż kwestionariuszowe, metod szacowania wielkości charakteryzowanego zjawiska. Rozwiązaniem może być stosowana w Stanach Zjednoczonych oraz Niemczech ocena obecności metabolitów dopalaczy w próbkach moczu (24, 25). Metoda ta, pomimo trudności w pozyskaniu próbek oraz wciąż zmieniającego się składu analizowanych substancji, może stanowić wiarygodne źródło informacji o wielkości problemu stosowania dopalaczy i dynamice tego istotnego zagrożenia stanu zdrowia populacji.

Otrzymano: 02.12.2015 r.

Zaakceptowano do publikacji: 18.02.2016 r.

Adres do korespondencji:

mgr Sandra Kryśka
Katedra i Zakład Epidemiologii
Wydział Lekarski w Katowicach
Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach
ul. Medyków 18
40-752 Katowice

